

Кононенко М.О.

аспірант,

*Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка*

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ДИТИНА» В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Концепт *ДИТИНА* належить до найдавніших базових концептів історико-культурної свідомості українського народу, що складають систему родинних стосунків.

Глибинний зміст концепту *ДИТИНА* пов'язаний з найважливішими утвореннями колективного несвідомого – архетипами. Закономірно, що значна кількість мовознавчих розвідок пов'язана з вивченням трансформації архетипу *ДИТИНИ* та символікою фольклорної картини світу. Індивідуально-авторське представлення архетипу *ДИТИНИ* в ідіостилях розглядають: С. П. Саковець, Н. В. Лівіцька (Дудар), О. О. Москаленко, Н. П. Ковальчук, М. В. Володарська. Роботи А. В. Ледньової, О. В. Велічанової, Н. В. Левун присвячені репрезентації концепту *ДИТИНА* у матеріалі прислів'їв. В. В. Жайворонок наголошує на зв'язку концепту *ДИТИНА* з явищами, що зміцнюють людську етноспільноту: «у давнину дітей звали «Божою рососою», бо вони «зрошують», звеселяють життя; поява дитини – це благословення Боже» [2, с. 184]. До міжкультурного аспекту концепту *ДИТИНА* звертаються Ш. М. Кварацхелия, О. Л. Кряжева.

Актуальність цієї розвідки полягає в тому, що концепт *ДИТИНА* не був предметом вивчення в навчальних текстах підручників як базовий репрезентант української національної культури. Крім того, його усвідомлення учнями має прагматичний складник, оскільки входить у зміст соціокультурної змістової лінії програми з української мови.

Метою розвідки є з'ясування семантичної структури концепту *ДИТИНА* в підручниках з української мови для 5–11 класів авторів С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичової.

Як засвідчує словник, лексема *ДИТИНА* має такі значення: 1. Маленька дівчинка або маленький хлопчик. 2. Син або дочка незалежно від їх віку. 3. чого, *перен.* Той або те, що успадкували характерні риси своєї епохи, свого середовища і т. ін. [5, с. 287].

Значення концепту *ДИТИНА*, наведені у словнику, є семантично й культурно значущими, знаходячи свою репрезентацію в дискурсі, текстах, у тому числі навчальних.

На думку Ю.С. Степанова [6], Н.Ф. Баландіної [1, с. 88–94], В.І. Карасика [3, с. 41], одним із провідних засобів презентації концептів є текст. Відповідно, представляє інтерес і структурування концепту *ДИТИНА* як культурно значущого в навчальних текстах підручників з української мови.

Серед мовознавців немає узгодженості щодо визначення структурних складників концепту. Так, Ю.С. Степанов виокремлює в структурі концепту три компоненти: активний шар, пасивний шар і внутрішню форму [6, с. 42–67]. На думку З.Д. Попової, Й.А. Стерніна, варіанти побудови концептів, запропонованих більшістю авторів, можна подати трихотомічно: інформаційно, образно та інтерпретаційно [4, с. 104–115]. Аналіз концепту *ДИТИНА* в текстовій тканині підручників розглядається інтегративно з виділенням ціннісної складової, інформаційного (1), образного (2), інтерпретаційного (3), значенневого складників.

Інформаційний зміст концепту *ДИТИНА* містить 8 ознак. Реалізовується він у підручниках в контексті визначення змісту понять: *сім'я, рід, покоління*. Наприклад: «*Сім'єю називаємо ми чоловіка, дружину, їхніх батьків і дітей*» [7, с. 55].

2. Прикладів образного складника у структурі концепту *ДИТИНА* – 21, Вони мають емоційну забарвленість, відображують позитивне ставлення дорослих, любов і готовність захистити дитину. До **перцептивних ознак** образного складника належать: **зорові, звукові, тактильні образи**: «*Коли народжується дитина, вона вітає наш світ криком і плачем. Це її мова*» [5, с. 84]. **Когнітивний образ** створюється наближенням абстрактного концепту до матеріального світу. Як когнітивні інтерпретуються **метафоричні та метонімічні образи**: «*Спи, грабіжнику мій кирпатий, сумнів диханням розігрій, я тобі стану в голови слати найніжніші подушки мрій*» (В. Симоненко) [8, с. 92].

3. Ознаки інтерпретаційного складника в різних аспектах пояснюють основний інформаційний зміст концепту *ДИТИНА*, що включає оцінний, прагматичний, регулятивний, соціокультурний складники.

Оцінний складник включає риси характеру *ДИТИНИ*: вихованість, повага до батьків, доброта, інтелект, талант, сила волі, витримка, працьовитість (15 ознак). Наприклад: «*Батьки високо оцінили доброту своєї дитини*» [9, с. 49]. У навчальних текстах відображується реалістичний образ дитини, яка має недоліки у поведінці, проте, рідні розуміють дитину і люблять такою, як вона є. Приклади, що емоційно увиразнюють оцінний складник, містить окрема рубрика навчальних текстів під назвою «Усміхнімось». Наприклад: «*Енергія – це те, чого вдосталь у кожної дитини, поки її не попросили щось зробити*» (Усміхнімось) [10, с. 66]

До **прагматичного** складника, який включає 11 прикладів, належать концептуальні ознаки, що стосуються функцій і діяльності *ДИТИНИ* як суб'єкта власної діяльності.

Основним наповненням прагматичного складника концепту *ДИТИНА* є сфери відношень: дитина – наука, дитина – праця; дитина – природа, дитина – навчання: наприклад: «*Володимир силоміць примушував батьків віддавати дітей до школи*» [8, с. 19].

Регулятивний складник, що налічує 8 прикладів, об'єднує ознаки, що стосуються моральних цінностей і норм у сфері, яка покривається концептом: дитина – моральні цінності, дитина – національна гідність, дитина –

патріотизм. Наприклад: «*Не може бути справжнім сином своєї Вітчизни той, хто не став справжнім сином матері й батька*» (В. Сухомлинський) [11, с. 107];

Соціально-культурний складник містить 24 приклади і вербалізує когнітивні ознаки, що відображують зв'язок концепту з побутом і культурою. Основним наповненням соціокультурного складника концепту *ДИТИНА* є сфери відношень: дитина – народ, дитина – родина, дитина – Батьківщина, дитина – суспільство, дитина – мова, дитина – культура, дитина – історія. Наприклад: «*Батьки, вибираючи для своєї дитини ім'я Богдан, також хочуть бачити хлопчика славним сином українського народу*» [7, с. 207].

У межах культурно-національної специфіки ДІТИ в уявленнях українського народу – продовжувачі роду, що бережуть, примножують та транслують родинну звичаєво-обрядову культуру наступним поколінням. В українській родині діти виростили в любові і повазі, що підтверджується прикладами із фольклору: «*Мати тоді сита, коли діти неголодні*» [11, с. 108]. Для українців значущим вважалася законність появи дитини на світ, бо від цього залежав порядок організації суспільства, продовження роду.

До загальних ознак української ментальності належать: багатодітність, характерна для української сім'ї; турбота про менших і слабших; долучення дітей до звичаїв, традицій, української символіки.

Одним із найбільш значущих знаків української культури є образ-символ калини, який найчастіше пов'язували із образом роду, дівчини, самої України, пролитої крові. Калина на рушнику – символ неперервності сімейного життя. Наприклад, дівчинка, малюючи калину, вкладає в малюнок надію на здійснення своїх мрій: «*Дівчинка тиха – доня вдовина – колись малювала Червону калину*» (Г. Чубач) [7, с. 42].

Здавна в українців материним оберегом *ДИТИНИ* від злих сил була хустка: «*Подаруй мені, мамо, хустину із червоним, як мак, бережком. Запишаюся в ній, як дитина, як калина під білим сніжком*» (М.Павленко) [7, с. 48].

До культурно-національної специфіки належать образи, у яких рослини, тварини та явища природи порівнюються із членами родини, найчастіше, з дітьми: «*Обрій, на якому неслухняними дітьми бігали в спеку волохаті голови тремтливого марева, зливався з небом, і на тому обрії виднілося дерево*» (За Є.Гуцалом) [11, с. 186];

Отже, аналіз структури концепту *ДИТИНА* показав, що у навчальних текстах шкільних підручників розглянутий концепт є одним із значущих й універсальних. Інтерпретаційний його фрагмент складає 65%, образний – 24% інформаційний – 11%

Перспективним для майбутніх досліджень видається порівняння структури концепту *ДИТИНА*, репрезентованої в текстовому матеріалі підручників, зі структурою, представленою в мовній свідомості школярів й описаною на основі проведеного вільного асоціативного експерименту.

Список використаних джерел:

1. Баландіна Н. Ф. Навчальний текст: проблема визначення, типологія, функції / Н. Ф. Баландіна // Філологічні науки. Вип. 14. 2013. – С. 88–94.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с. – С. 184.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Попова З. П., Стернин П. А. Когнитивная лингвистика: [учебное пособие] / З. П. Попова, И. А. Стернин. – М.: АТС: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
5. Словник української мови: в 11 томах. – Том 2, 1971. – Стор. 287. 550 с.
6. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М.: Академический проект, 2004. – 838 с.
7. Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т. Рідна мова: Підручник для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова. – К.: Грамота, 2005. – 240 с.
8. Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т. Рідна мова: Підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова. – К.: Грамота, 2011. – 296 с.
9. Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т. Рідна мова: Підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова. – К.: Грамота, 2007. – 295 с.
10. Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т. Рідна мова: Підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова. – К.: Грамота, 2008. – 332 с.
11. Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т. Українська мова: Підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова. – К.: Грамота, 2009. – 303 с.
12. Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т. Українська мова: Підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова. – К.: Грамота, 2011. – 335 с.

Куш Н.В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та арабської філології,
Міжрегіональна академія управління персоналом*

СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКІ ПРИЙМЕННИКОВІ ЕКВІВАЛЕНТИ: СЕМАНТИКА УМОВИ

Передумови й шляхи реалізації семантичних відношень умови новітніми прийменниковими одиницями – питання цікаве й різноаспектне. Попри чималу кількість наукових розвідок на разі лишається недостатньо вивченою семантична класифікація прийменників (наповнення семантичних груп, семантичні відтінки в межах певного семантичного поля, лексикографічна фіксація щодо реалізуваної ними семантики).

Отож перед нами стоїть мета дослідити бодай невелику частку семантичних відношень, яку здатні реалізовувати сучасні українські прийменникові еквіваленти, – семантику умови.